

JEZIK U PRAKSI

NEKA ZAPAZANJA O NASTAVI SRPSKOHrvatskog JEZIKA U ŠKOLAMA DRUGOG STUPNJA

LJILJANA LOVREN,
JOVAN SAVIĆ
Pedagoška akademija, Banjaluka

UDK 808.61/62:373.5

Stručni rad

Primljen: 23. aprila 1983.

Prihvaćen: 4. augusta 1983.

Uvod u problem ispitivanja

Gotovo svakodnevno sukobljavamo se s neprijatnom istinom da nam je pismenost u stalnom opadanju. Mijenjamo srednjoškolske i visokoškolske planove i programe, povećavamo i smanjujemo broj časova srpskohrvatskog jezika, mijenjamo kriterije ocjenjivanja, činimo sve da nešto poboljšamo, ali problem ostaje. Maturski, diplomski, magistarski, pa čak i radovi laureta prošarani su pravopisnim i gramatičkim greškama...

Svako ko je završio srednju, a pogotovo višu i visoku školu, trebalo bi da potpuno vlada književnim jezikom. Za taj jezik utvrđene su jezičke norme koje su sistematski izložene u gramatici i pravopisu. Da bismo potpuno ovladali književnim jezikom, potrebno je da dobro znamo gramatiku i pravopis. Bez toga znanja uzaludan je svaki pokušaj u razvijanju pismenosti, jer gramatičke i pravopisne greške umanjuju vrijednost i najživlje napisanog i najbolje komponovanog pismenog sastava. Pismeni rad u kojem ima gramatičkih i pravopisnih grešaka ne može ni u školi ni u javnom životu dobiti prolaznu ocjenu. Pravopisna pismenost osnov je za razvijanje višeg stupnja pismenosti i bez nje nema dobro napisanog teksta.

Od školske godine 1975/76. do danas pratili smo generacije studenata upisanih na Pedagošku akademiju u Banjaluci. Prvi časovi iz srpskohrvatskog jezika donosili su već i prva neprijatna iznenađenja. Kada bismo zamolili nekog od tih naših studenata da nam napiše sva velika slova abecede i azbuke, redovno smo dobivali samouvjerenu kretnju ka tabli uz osmijeh koji se već kod šestog ili sedmog slova gubio uz priznanje — »Ne ide baš kako treba!« Naši studenti često nisu znali ni elementarne stvari iz nauke o jeziku. Svaka nova školska godina i svaka nova generacija studenata potvrđivala je našu pretpo-

stavku da su znanja svršenih učenika srednjih škola gotovo ravna znanju učenika osmog razreda osnovne škole. Da bismo tu pretpostavku provjerili, izvršili smo dva ispitivanja:

1) U prvom ispitivanju testirali smo istim testom iz fonetike i morfologije studente i učenike osnovnih škola;

2) U drugom ispitivanju anketirali smo studente Pedagoške akademije u Banjaluci o nastavi srpskohrvatskog jezika u srednjoj školi.

Cilj ovog ispitivanja bio je provjera naše pretpostavke da učenici na drugom stupnju školovanja slabo ili gotovo nikako ne napreduju u učenju gramatičkog i pravopisnog gradiva.

Metodika ispitivanja

Prvo ispitivanje, kako smo već rekli, vršili smo u osnovnim školama i u Pedagoškoj akademiji u Banjaluci, a ispitivani su učenici osmih razreda osnovne škole i tek upisani studenti prve godine na studijskoj grupi srpskohrvatski jezik i književnost jugoslovenskih naroda.

Isti test za provjeru znanja iz fonetike, pravopisa i morfologije rješavale su dvije grupe studenata i učenici osnovnih škola. Prva grupa studenata (40) rješavala je samo test iz fonetike s pravopisom, a druga grupa studenata (29) — test iz fonetike s pravopisom i test iz morfologije. Prvu grupu učenika čini jedno cijelo odjeljenje osmog razreda — BP-1¹, dok su grupe — BP-2 (10 učenika) MK (7 učenika), KH (8 učenika) sastavljene tako da u njima ima proporcionalno podjednak broj učenika s ocjenom iz srpskohrvatskog jezika od 1 do 5.

Svi učenici rješavali su test iz fonetike s pravopisom i test iz morfologije.

Testom iz fonetike i pravopisa provjeravali smo: ijekavski izgovor, glasovne promjene, razlikovanje glasova č i ć, pisanje negacije, pisanje futurskih oblika, pisanje upravnog govora, pisanje velikog slova itd., a testom iz morfologije: razlikovanje vrsta riječi, padeže, glagolske oblike, komparaciju pridjeva, tvorbu riječi itd.

Oba testa obuhvataju gradivo iz programa osnovnih i srednjih škola i pedagoških akademija. Naravno, na svakom višem stupnju obrazovanja to se gradivo proširuje i produbljuje.

U obradi dobijenih podataka pošli smo od utvrđivanja aritmetičke sredine (X) i standardne devijacije (SD), a zatim smo testirali značajnost razlika između aritmetičkih sredina. Značajnost razlika testirali smo t-testom.

Drugo ispitivanje izvršeno je s ciljem da se što potpunije sagledaju uzroci slabih rezultata koje naši novoupisani studenti pokazuju na testiranjima i drugim oblicima provjere znanja iz maternjeg jezika. Sastavili smo upitnik o nastavi srpskohrvatskog jezika u srednjim školama.

¹ Grupe čine učenici osmih razreda iz Banjaluke, i to: BP-1 i BP-2 učenici Osnovne škole »Braća Pavlić«, MK učenici Osnovne škole »Muhamed Kazaz« i KH učenici Osnovne škole »Kasim Hadžić«.

lama. Upitnik se sastojao od četiri pitanja, a popunilo ga je 249 studenata. Anketiranjem su obuhvaćeni studenti prve godine studijskih grupa: srpskohrvatski jezik i književnost jugoslovenskih naroda, istorija i geografija, matematika i fizika i studenti studijske grupe predškolsko vaspitanje.

Analizirajući upitnik vidimo da naši studenti dolaze iz slijedećih škola: gimnazija, ekonomskih, medicinskih, škola za radnička zanimanja i dr. Od 294 anketiranih 150 ih je završilo gimnaziju. Anketirani su studenti u srednjoj školi iz srpskohrvatskog jezika u posljednjem razredu imali prosječan uspjeh 3,39.

Za obradu rezultata anketiranja koristili smo se procentnim računom i tabelarnim prikazivanjem rezultata ispitivanja.

Rezultati i diskusija

I

Prvim ispitivanjem željeli smo da provjerimo s kakvim uspjehom tek upisani studenti i učenici osnovnih škola rješavaju iste zadatke iz fonetike i morfologije, odnosno — da li se i koliko njihova znanja razlikuju. Iz rezultata koje smo dobili odmah postaje jasno da među njima nema značajne razlike. Tek upisani studenti, koji su poslije osnovne škole proveli još tri ili četiri godine u srednjoj školi, nisu gotovo uopšte napredovali u znanju gramatike. Napominjemo, što se iz donje tabele vidi, da su studenti donijeli nešto bolji uspjeh iz srpskohrvatskog jezika koji su postigli u završnom razredu srednje škole (4,00) nego što su imali učenici iz istog predmeta u momentu ispitivanja. Njihova se prosječna ocjena kretala od 3,00 do 3,37 po pojedinim grupama. Ovaj podatak samo još više naglašava naše nezadovoljstvo s pokazanim znanjima studenata.

Tabela I

Pregled uspjeha navoupisanih studenata (40) i učenika osnovnih škola
Test iz fonetike s pravopisom

grupe ispitanika	studenti I gr.	učenici osnovnih škola			
		BP-1	BP-2	MK	KH
broj ispitanika	40	30	10	7	8
prosječna ocjena iz sh. jezika (X) i st. devijacija (SD)	X=4,00 SD=2,24	X=3,13 SD=1,23	X=3,00 SD=1,49	X=3,00 SD=1,73	X=3,37 SD=1,41
prosječan uspjeh na testu iz fonetike (X) i st. devijacija (SD)	X=37,50 SD=20,73	X=31,23 SD=10,49	X=36,20 SD=16,91	X=43,86 SD=7,47	X=13,28 SD=7,39
značajnost razlike (P)	—	—	—	—	0,01

Prva grupa studenata (40) postigla je na testu iz fonetike rezultat ($X=37,50$) koji se statistički ne razlikuje od rezultata triju grupa učenika osnovnih škola. Jedino je grupa učenika KH bila statistički značajno slabija od grupe studenata ($P<0,01$). Ali treba primijetiti da je grupa MK postigla nešto bolji uspjeh od studenata (ova grupa imala je rezultat od $X=43,86$ bodova). Mada ova razlika u korist osnovaca nije statistički značajna, ona je potpuno neočekivana. Ovi rezultati nedvosmisleno pokazuju da stvarne razlike u znanju ispitivanog gradiva nema između novoupisanih studenata i učenika osnovne škole. Isti test iz fonetike s pravopisom rješavala je i druga grupa studenata (29). Upoređujemo ih s istim grupama osnovnih škola kao i u tabeli I.

Tabela II

Pregled uspjeha novoupisanih studenata (29) i učenika osnovnih škola. Test iz fonetike s pravopisom

grupe ispitnika	studenti II gr.	BP-1	BP-2	MK	KH
br. ispitnika	29	30	10	7	8
prosječan uspjeh iz sh. j. (X) i st. devijacija (SD)	X=3,56 SD=0,97	X=3,13 SD=1,32	X=3,00 SD=1,49	X=3,00 SD=1,73	X=3,37 SD=1,41
prosječan uspjeh na testu fonetike (X) i st. devijacija (SD)	X=27,34 SD= 6,17	X=31,23 SD=10,49	X=36,20 SD=16,91	X=43,86 SD= 6,11	X=33,28 SD= 5,47
značajnost razlike (P)	—	—	—	0,01	0,01

I ova grupa studenata imala je nešto bolji uspjeh iz sh. jezika u srednjoj školi (3,56) od učenika osnovnih škola (od 3,00 do 3,37), ali je na testu znanja iz fonetike s pravopisom gotovo jednaka učenicima osnovne škole. Ova grupa studenata nešto je slabija od prethodne grupe (i na testu znanja iz fonetike), a upoređena s učenicima osnovnih škola postigla je stvarno bolji uspjeh samo od jedne grupe, odnosno od KH ($P=0,01$). Učenici iz grupe MK bili su i statistički značajno bolji od studenata ($P=0,01$). Mada su obje grupe učenika BP postigle nešto bolji rezultat od studenata, ta razlika nije statistički značajna.

Test iz morfologije rješavala je druga grupa studenata i četiri grupe učenika osnovnih škola. Rezultate prikazujemo u tabeli III.

Grupa učenika MK postigla je i na ovom testu bolji rezultat od studenata (st. $X=42,23$; Mk $X=53,43$; $P<0,01$). Jedino su učenici iz grupe BP-2 postigli statistički značajno slabiji uspjeh od studenata. Ostale grupe učenika ne razlikuju se statistički značajno od studenata

Tabela III

Pregled uspjeha novoupisanih studenata i učenika osnovnih škola.
Test iz morfologije i tvorbe riječi.

grupe	studenti II gr.	BP-1	BP-2	MK	KH
br. ispitanika	29	30	10	7	8
pr. uspjeh iz sh. jezika (X) i st. devijacija (SD)	X=3,56 SD=0,97	X=3,13 SD=1,32	X=3,00 SD=1,49	X=3,00 SD=1,73	X=3,37 SD=1,41
pr. uspjeh na te- stu morfologije (X) i st. devijaci- ja (SD)	X=42,23 SD=16,02	X=37,07 SD=12,96	X=30,40 SD=19,16	X=53,43 SD= 6,62	X=37,87 SD=10,18
značajnost razlika (P)	—	—	0,10	0,01	—

Grupa učenika MK postigla je i na ovom testu bolji rezultat od studenata (sr. X=42,23; Mk X=53,43; P 0,01). Jedino su učenici iz grupe BP-2 postigli statistički značajno slabiji uspjeh od studenata. Ostale grupe učenika ne razlikuju se statistički značajno od studenata.

Pregledom ovih tabela lako se može uočiti da se znanja studenata pokazana na testovima iz fonetike s pravopisom i morfologije s tvorbom riječi ne razlikuju od znanja učenika osnovnih škola.

Ova ispitivanja su, zapravo, potvrdila našu pretpostavku da nema napredovanja u učenju maternjeg jezika tokom srednjoškolskog obrazovanja.

Pogledajmo kakvi se zahtjevi u učenju jezika postavljaju u programima za osnovne i srednje škole.

U Nastavnom planu i programu za osnovne škole (Sarajevo, 1980) kaže se da je jedan od zadataka nastave srpskohrvatskog jezika »da učenici spoznaju i usvoje osnovne zakonitosti i norme savremenog književnog jezika... da se osposobe za dalje upoznavanje i proučavanje njegovih zakonitosti.«

Ako je zadatak osnovne škole da učenike osposobi za dalje obrazovanje i samoobrazovanje, onda je sigurno zadatak srednje škole da taj lanac ne prekida, da ne uništava već stvoreno, nego da nastavlja, utvrđuje i produbljuje.

U Nastavnom planu i programu za srednje usmjereno obrazovanje i vaspitanje (Sarajevo, 1980) između ostalog se ističe: »U realizovanju nastavnog programa gramatičko-pravopisno gradivo mora da se zasniva na nastavnim sadržajima iz programa za osnovnu školu.«

Nastava jezika kontinuirani je proces a njen je osnovni zadatak učenikovo razumijevanje gramatičkog fenomena, usvajanje gramatičkih i pravopisnih pravila, te osposobljavanje učenika za pravilno i lijepo usmeno i pismeno izražavanje.

Ako tako shvatimo nastavu jezika, uspjeh neće izostati a naši studenti neće morati da se s mukom prisjećaju gradiva koje su učili »nekad davno« u osnovnoj školi.

U drugom dijelu, kako smo već rekli, željeli smo da provjerimo da li se nastava jezika zanemaruje u toku srednjoškolskog obrazovanja. Pođimo od Nastavnog plana i programa. Nastavni plan i program za gimnazije (Sarajevo, 1970. godine) predviđao je u toku četverogodišnjeg školovanja gotovo jednak broj časova za gramatiku i književnost. Tako se za književnost predviđa 216 časova² (40,99%), za gramatiku s pravopisom 214 časova (40,53%), a za usmeno i pismeno izražavanje 96 časova (18,48%). Ostale srednje škole, kao i škole za radnička zanimanja, imale su nešto manji fond časova srpskohrvatskog jezika, ali struktura programa bila je slična onoj u gimnazijama.

Očigledno je da Nastavni plan i program ne zanemaruje gramatiku i pravopis kao jedno od bitnih područja u nastavi maternjeg jezika. Da bismo provjerili kako je to u praksi, prvo pitanje u upitniku odnosilo se na sedmični broj časova posvećenih gramatici i pravopisu u osnovnoj i srednjoj školi. Dakle, naše prvo pitanje glasilo je — »Koliko ste časova gramatike i pravopisa sedmično imali u osnovnoj školi, a koliko u srednjoj školi?«

U tabeli IV prikazani su odgovori na ovo pitanje.

Tabela IV

Pregled odgovora studenata na pitanje o sedmičnom broju časova gramatike i pravopisa u osnovnoj i srednjoj školi.

odgovori studenata	broj studenata koji su dali ovaj odgovor		broj studenata koji su dali ovaj odgovor	
	broj	%	broj	%
a) više od jednom sedmično	100	40,16	25	10,04
b) jednom sedmično	86	34,54	52	20,88
c) ponekad	62	24,89	163	65,46
d) nikada	1	0,40	9	3,63
ukupno	249	100	249	100

Iz ove tabele jasno se vidi da su naši studenti imali znatno više časova gramatike u osnovnoj školi nego u srednjoj školi. 40,16 studenata odgovara da su časove gramatike u osnovnoj školi imali više od jednom sedmično, a samo je 10% odgovorilo da su i u srednjoj školi

² Broj časova za književnost dobili smo sabravši časove po područjima: pristup književnom djelu (34 časa), književnosti (122 časa), lektira (60 časova). Broj časova gramatike s pravopisom dobili smo sabravši časove gramatike (108 časova), časove pravopisa (42 časa) i časove školskih pisanih zadataka (64 časa).

ove časove imali više od jednom sedmično. Pretpostavimo li da je i bar »jednom sedmično« učenje gramatike bolje nego samo »ponekad«, onda ćemo biti još nezadovoljniji jer 20,88% studenata odgovara da su časove gramatike u srednjoj školi imali samo jednom sedmično. Saberemo li odgovore date na pitanja »više od jednom sedmično« i »jednom sedmično«, vidjećemo da je više od 74% anketiranih studenata imalo časove gramatike u osnovnoj školi jednom ili više puta sedmično, a u srednjoj školi samo je 31% studenata imalo ove časove jednom ili više puta u sedmici.

Možda najbolje osvjetljava problem učenja gramatike u srednjoj školi odgovor studenata naveden pod »c«, odnosno 65,46% studenata opredjeljuje se za odgovor da je časova gramatike bilo »ponekad«. Upitnikom smo željeli da saznamo i nešto više o učenju srpskohrvatskog jezika pa su zato slijedila pitanja o sadržaju tih časova. Jedno pitanje je tražilo da studenti kažu kakav je bio u srednjoj školi nastavnikov odnos prema područjima na koja se dijeli nastava sh. jezika (književnost, gramatika, teorija i praksa usmenog i pismenog izražavanja i dr). Postavili smo dakle studentima pitanja o tome kakvo je značenje nastavnika u njihovoj srednjoj školi pridavao časovima gramatike i književnosti.

Dobili smo slijedeće odgovore:

odgovori	broj	%
a) nastavnik je potpuno zanemario gramatiku	5	2,01
b) pridavao je isti značaj gramatici i književnosti	94	37,75
c) najviše pažnje posvećivao je književnosti	141	56,63
d) ostali odgovori	9	3,61
svoga	249	100

Samo 37,75% anketiranih studenata imalo je u srednjoj školi nastavnike koji su pridavali isti značaj gramatici i književnosti. Znatno veći broj studenata (tj. 56,63%) imalo je nastavnike čije je opredjeljenje bila skoro isključivo književnost.

Da postoje privilegovana područja u nastavi srpskohrvatskog jezika, možemo vidjeti i na osnovu ocjenjivanja učenika. Željeli smo da saznamo da li je ocjena iz srpskohrvatskog jezika rezultat provjere znanja iz svih nastavnih sadržaja, ili neki od njih imaju povlašten položaj u procesu vrednovanja.

Na pitanja šta je sadržavala njihova ocjena iz sh. jezika, studenti su nam odgovorili da je ocjena iz sh. jezika bila rezultat znanja:

odgovori	broj	%
a) iz književnosti i gramatike	75	30,12
b) samo iz književnosti	10	4,02
c) iz književnosti i pis. sastava	144	57,83
d) iz književ. gramat. i pis. sastava ³	20	8,03
svoga	249	100

Iz odgovora na prethodno pitanje vidimo da je samo 8,03% anketiranih studenata imalo ocjenu koja je sadržavala rezultate znanja iz tri najobaveznija područja na koja se dijeli nastava maternjeg jezika. 30,12% studenata dobilo je ocjenu za pokazano znanje iz književnosti i gramatike, a najveći broj studenata (tj. 57,83%) imao je ocjenu koja je bila rezultat znanja iz književnosti i pismenih sastava.

Da bismo dobili potpuniji uvid u nastavu srpskohrvatskog jezika u školama drugog stupnja postavili smo i jedno pitanje otvorenog tipa. Tražili smo da nam studenti ukratko opišu kako su izgledali njihovi časovi sh. jezika. Čitajući i analizirajući ove odgovore, došli smo do slijedećih zaključaka:

— Nastava književnosti dominira u školama drugog stupnja.

— Promjena nastavnika iz godine u godinu uslovljava i različit odnos prema pojedinim područjima u nastavi ovog predmeta, a to znači da je za učenje maternjeg jezika značajnije ko predmet predaje nego šta piše u Nastavnom planu i programu.

— Nastavnici nisu uporni u svojim zahtjevima kada se radi o gramatičkom i pravopisnom gradivu. Kod nekih nastavnika časovi gramatike i pravopisa svode se samo na *diskusiju o greškama*.

— Malo nastavnika pristupa objašnjavanju gramatičkog fenomena tumačeći učenicima zašto je nešto tako kako je.

— Učenici srednjoškolskog uzrasta vjerovatno su više zainteresovani za književnost pa se, možda, i nastavnici povode za njihovim interesovanjem.

Navešćemo nekoliko karakterističnih odgovora na pitanje kako su izgledali časovi srpskohrvatskog jezika u srednjoj školi:

»Moj profesor sh. jezika najviše pažnje je poklanjao književnosti. Nije potpuno zanemarivao gramatiku ali u odnosu na književnost mogu slobodno reći da jeste. Časovi gramatike su bili vrlo rijetki. Profesor nam nije predavao već smo mi sami spremali kod kuće. Isti slučaj je i sa književnošću...«.

»... Na časovima sh. jezika najviše smo radili književnost, gramatici je poklanjano veoma malo vremena, svega par časova godišnje. Pismeni sastavi koji su se radili u toku godine veoma su uti-

³ U odgovorima na četvrto pitanje znatan broj studenata ističe da su na časovima sh. jezika često pisali pismene sastave. U toku istog časa sastav je čitan i ocjenjivan.

cali na konačnu ocjenu...«. »... Ja nikad u srednjoj školi nisam bila ispitivana gramatiku, učestvovala sam na onim časovima slobodno organizovanim. Profesor je imao povjerenje u moje učenje gramatike, ali...«.

»... Sve u svemu, časovi sh. jezika su bili super. Profesor je iskreno rečeno, najviše insistirao na književnosti, ali ni gramatiku nije zapostavljao. Nalazim da je pojava opadanja pismenosti sasvim normalna stvar i da je ona uslovljena nedostatkom interesovanja za pravopis i gramatiku. Treba da znate, a ja vjerujem da znate da je učeniku daleko ljepše i interesantnije da radi književnost, a gramatiku prihvata kao nužno zlo...«.

Nećemo ispravljati gramatičke i pravopisne greške u ovim malim studentskim razmišljanjima i nećemo komentarisati ova njihova zapažanja. Pitanja zatvorenog tipa, kao i ovo posljednje na koje su studenti slobodno odgovarali, *nedvosmisleno pokazuju da se učenje gramatike i pravopisa nalazi u nepovoljnom položaju, da se književnosti daje znatno veća prednost, a u nekim slučajevima ona je sasvim potisnula dalje sistematsko učenje gramatike*. Šta bi trebalo učiti da gramatika ne bude »nužno zlo«? Ona vjerovatno ni do sada to ne bi bila da se nastavnik potrudio da učenik upozna srpskohrvatski standardni jezik kao jezički sistem, da u njegovim zakonitostima i izražajnim mogućnostima vidi ljepotu i bogatstvo tako značajnog fenomena svakog naroda.

Da zaključimo: Rezultati ispitivanja (na žalost) potvrdili su naše pretpostavke:

1. Studenti Pedagoške akademije, na početku studija, u svome se znanju gramatike (fonetika i morfologija) ne razlikuju od učenika osnovnih škola. Znači, nije bilo napredovanja u toku četverogodišnjeg ili trogodišnjeg školovanja na drugom stupnju!

2. Istraživanje pokazuje da nastavnici znatno veću pažnju posvećuju književnosti nego nastavi gramatike i pravopisa.

3. Ne realizuju se zadaci Nastavnog plana i programa u nastavi gramatike i pravopisa. Nastavnici se češće povode za interesom učenika i rade ono što učenici više vole.

Od školske godine 1980/81. sve škole drugog stupnja rade po Nastavnom planu i programu za srednje usmjereno obrazovanje i vaspitanje (Sarajevo 1980). Zahtjevi Programa su dostojni bogatstva naše književnosti i jezika, ali sedmična norma smanjena na 3 i 2 časa sumnjamo da će dozvoliti da se ispune svi ti zahtjevi.

Ponovo će sve zavisiti od nastavnika, njegove ličnosti i afiniteta. Ako nastavnici srednjih škola i dalje zadrže svoj odnos prema gramatici i pravopisu, onda će stvarno Program i dalje ostati samo program, a gramatika i pravopis — »nužno zlo«.